

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ

Бичкова С. С.,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
 відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права
 НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

Статтю присвячено дослідженню юридичної природи цивільного процесуального правового статусу. У контексті загального правового статусу виокремлено та теоретично обґрунтовано елементи цивільного процесуального правового статусу, визначено передумову його набуття, а також сформульовано поняття цивільного процесуального правового статусу.

Ключові слова: правовий статус; цивільний процесуальний правовий статус; передумова набуття цивільного процесуального правового статусу; елементи цивільного процесуального правового статусу; цивільна процесуальна правосуб'єктність; суб'єктивні цивільні процесуальні права; законні цивільні процесуальні інтереси; юридичні цивільні процесуальні обов'язки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Передумовою участі у цивільному процесі є наявність у осіб, які беруть участь у справах, визначеного законом правового статусу – цивільного процесуального правового статусу, який є різновидом загального правового статусу.

У цивільному процесуальному праві особливу увагу визначенню поняття правового статусу вчені-процесуалісти не приділяють. Вбачається, така ситуація зумовлена тим, що проблемні аспекти правового статусу, здебільшого, залишаються предметом наукових розвідок фахівців у галузі теорії держави та права. Водночас, поряд із загальним праворозумінням категорії «правовий статус», цивільний процесуальний правовий статус, як його різновид, характеризується певними особливостями, зумовленими специфікою правового регулювання суспільних відносин, що становлять предмет цивільного процесуального права. Спеціальна категорія, ґносеологічно наслідуючи загальну, завжди має свою специфіку, індивідуальні риси, особливості, які мають бути виокремлені та досліджені.

Виходячи з викладеного, **метою** цієї статті є формування праворозуміння категорії «цивільний процесуальний правовий статус». Для цього спочатку сформуємо чітке уявлення про загальну правову категорію «правовий статус», а далі, враховуючи специфіку правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, сконцентруємо увагу на дослідженні юридичної природи, визначенні поняття та виокремленні структурних елементів цивільного процесуального правового статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Правовий статус є однією із найважливіших юридичних категорій, яка відображає складні зв'язки, що виникають між державою і особою, а також, що виникають між особами у різноманітних правовідносинах, в яких вони беруть участь. У зв'язку з цим поняття правового статусу привертає пильну увагу науковців. Так, у різні часи розвитку науки теорії держави та права правовий статус досліджували С. Д. Гусарев, С. О. Комаров, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашева, О. В. Малько, О. Ф. Скакун, Л. М. Шестопалова та інші. Не залишали без уваги і окремі елементи цивільного процесуального правового статусу вчені-процесуалісти. Відповідними науковими розвідками займалися С. Н. Абрамов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Г. Л. Осокіна, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан та інші. Приєднаємося до цієї дискусії і ми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, О. А. Лукашева у загальному вигляді характеризує правовий статус особистості як систему прав та обов'язків, що законодавчо закріплюється державами в конституціях, міжнародних правових актах про права людини та інших нормативно-юридичних актах. При цьому елементами, що складають правовий статус, вона вважає юридичні права, свободи та обов'язки [10, с. 225, 229–233]. Аналогічної позиції щодо елементів правового статусу притримуються й деякі інші правники [2, с. 207; 14, с. 112].

На думку С. Л. Лисенкова, правовий статус особи – це сукупність закріплених у чинному законодавстві прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їх реалізації. Таким чином, правовий статус є складним явищем, що складається із трьох елементів: 1) прав і свобод; 2) обов'язків; 3) гарантій реального здійснення прав і обов'язків [4, с. 258].

Більш розширене визначення надає О. Ф. Скакун, яка вважає, що правовий статус особистості – це система закріплених в нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто такий, який має правосуб'єктність) координує свою поведінку у суспільстві. Структура правового статусу виявляється, на її думку, у сукупності таких елементів як: правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки, відповідальність. При цьому остання має вторинний характер, оскільки реалізується у результаті скоєного правопорушення або у зв'язку з невиконанням компетенції чи перевищенням її обсягу [11, с. 377, 380].

О. В. Малько розширює коло суб'єктів, носіїв правового статусу, не обмежуючись вказівкою тільки на особистість. На його думку, правовим статусом є визнана Конституцією і законодавством сукупність прав та обов'язків суб'єктів, а також повноважень державних органів і посадових осіб, за допомогою яких вони виконують свої соціальні функції. Цей вчений у структурі правового статусу виокремлює: права та обов'язки, законні інтереси, правосуб'єктність, громадянство, юридичну відповідальність, правові принципи тощо [5, с. 87–88]. Використовуючи «тощо», О. В. Малько підкреслює, що переліченими складовими структура правового статусу не обмежується.

Поряд із вищезазначеними в юридичній літературі трапляються й такі дефініції правового статусу, в яких відсутні характерні риси, елементи досліджуваного нами правового явища. Так, правовим статусом іноді іменується правове становище громадян [12, с. 356]; ті правові позиції, які вони займають стосовно один до одного, до

держави [1, с. 649]; результат політико-правового зв'язку особи з державою [15, с. 154].

Таким чином, наукові уявлення вчених щодо юридичної природи та структури правового статусу достатньо різноманітні. Проте їх аналіз у сукупності надає нам змогу дійти таких висновків.

По-перше, слід констатувати, більшість науковців сутність правового статусу визначають через упорядковану сукупність елементів, що становлять його зміст. Подібний підхід видається слушним: щоб встановити сутність складного правового явища, необхідно виокремити його складові елементи, упорядкувавши їх у певну систему.

Зважаючи на це, не можна визнати раціональною позицію О. В. Малька, який підкреслює, що структура правового статусу не обмежується визначеною кількістю складових. Ми із таким баченням погодитися не можемо, оскільки, на наше переконання, аналізоване поняття має бути конкретним і не може охоплювати необмежену кількість структурних елементів.

Тому вбачається, при встановленні юридичної природи правового статусу, у тому числі цивільного процесуального правового статусу, слід виходити з його структури як внутрішньо узгодженої системи взаємопов'язаних, взаємозалежних елементів, що становлять його зміст. Для цього необхідно: 1) чітко встановити, які конкретно елементи, виходячи з їх сутності, юридичної природи та взаємозв'язку між собою, ґносеологічно визначають зміст правового статусу; 2) упорядкувати їх у певну систему.

По-друге, незважаючи на те, що серед науковців відсутнє єдине доктринальне розуміння того, які саме елементи мають бути складовими правового статусу, більшість з вчених одноставно погоджуються, що правовий статус беззаперечно мають формувати як мінімум права та обов'язки. Свободи, гарантії, відповідальність, правособ'єктність (правоздатність і дієздатність), законні інтереси, громадянство, правові принципи тощо не завжди виокремлюються як складові цієї категорії. Окремі науковці навпаки підкреслюють, що деякі із зазначених категорій (які вони не вважають такими, що входять до структури правового статусу) є або передумовами правового статусу, або його умовами, супроводжують його, примикають до нього, але не складають його структуру [8, с. 34; 10, с. 226; 11, с. 378–379].

Ми погоджуємося з тим, що правовий статус мінімально мають становити права та обов'язки як невід'ємні та взаємозалежні його елементи. Виходячи з положень теорії права, зазначимо, якщо суб'єктивні права – це вид та міра можливої поведінки суб'єкта, то юридичні обов'язки – це вид та міра необхідної, доцільної та розумної поведінки суб'єкта. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів – невід'ємні, взаємозалежні елементи правового статусу. Як правильно підкреслюється в юридичній літературі, права одних осіб, не підкріплені обов'язками інших, не можуть бути реалізованими [10, с. 231]. Тому обов'язки – настільки ж важливий і необхідний елемент правового статусу, як і права, і навпаки.

Видається, для того, щоб встановити, які ще правові категорії є складовими правового статусу, а які – його передумовами, слід проаналізувати кожен з них на предмет взаємозв'язку, взаємозалежності з правами та обов'язками суб'єкта, можливості впливу на загальне правове становище суб'єкта у суспільстві.

Отже, майже всі вчені погоджуються із наявністю у складі правового статусу *свобод*.

У сучасній теорії права термін «свободи» вважається майже тотожним терміну «права». Більшість науковців визнає ідентичність прав і свобод за юридичною природою та засобами гарантування, разом з тим, вказуючи на деякі особливості цих двох категорій [2, с. 210–211; 4, с. 260; 6, с. 265].

Зокрема, О. Ф. Скакун зазначає, що свобода полягає у можливості робити все, що не завдає шкоди іншій особі. При цьому межі свободи можуть визначатися законом, який відповідає праву, а право є мірою свободи [15, с. 154].

Деякі автори взагалі не розмежовують ці поняття [15, с. 154].

Ми поділяємо позицію, що право є мірою свободи, виходячи із такого. Як уже відмічалось вище, наявність прав як одного зі складових елементів правового статусу, на наше переконання, є беззаперечною. При цьому суб'єктивне право ми розглядаємо як вид та міру можливої поведінки суб'єкта, правомочність діяти за власним бажанням у межах, визначених законом. Водночас свобода – це можливість особи діяти на власний розсуд, робити все те, що не заборонено законом, у межах, визначених суб'єктивним правом. Отже, термін «свобода» є вужчим за термін «право», свобода фактично є змістом права, а право – це міра свободи.

Відповідний висновок підтверджується і нормами законодавства України. Так, згідно зі ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. У ст. 35 Конституції України вказується на те, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Аналогічну позицію щодо співвідношення прав і свобод займає ЦПК України, відповідно до ч. 1 ст. 31 якого позивач, серед іншого, має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог, тобто має свободу у визначенні розміру позовних вимог.

Вбачається, що поряд з правами, свободи, з огляду на взаємозв'язок із першими, також входять до структури правового статусу. Але, враховуючи зроблений нами попередній висновок про те, що свобода є змістом права, а право є мірою свободи, вважаємо недоцільним виокремлювати свободи як самостійний елемент правового статусу.

Дуже тісний зв'язок із правами та свободами мають *інтереси*. Навіть в законодавчих нормах вони стоять поруч: наприклад, у ст. 1 ЦПК України визначено, що розгляд і вирішення цивільних справ здійснюється з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

В юридичній літературі законні інтереси по-різному оцінюються науковцями. Зокрема, законні інтереси розглядаються як: юридично значущі і юридично виправдані домагання на соціальні блага, які не охоплюються безпосереднім змістом прав і свобод [6, с. 265]; потреби, що виявляються в діяльності з усвідомлення та реалізації цілей у суспільних відносинах [11, с. 379]; дозволені нормативно-правовими актами прагнення особи до задоволення власних потреб, до володіння тими чи іншими благами, соціальними цінностями, послугами [15, с. 154].

На противагу поглядам щодо включення законних інтересів до структури правового статусу, О. Ф. Скакун наголошує, що інтерес передує правам та обов'язкам і взагалі є категорією «позаправовою» або «доправо-

вою», а тому може бути елементом лише структури соціального, а не правового статусу [11, с. 379].

На нашу думку, позаправовими (доправовими) категоріями слід вважати такі об'єктивно існуючі явища, які не врегульовані нормами права. А тому виникає запитання, чи є предметом правового регулювання «домагання», «діяльність з усвідомлення та реалізації цілей», «прагнення» – абстрактно-умовні категорії, через які науковці визначають інтереси і конкретний зміст яких взагалі важко осмислити? У відповідному контексті законодавець займає неухильну позицію: законні інтереси осіб підлягають задоволенню і захисту. Це вбачається, зокрема, із змісту ст. 36, 44 Конституції України, ст. 1, 3 ЦПК України, ч. 2 ст. 15 ЦК України, ст. 18 СК України тощо.

Виходячи з викладеного, можна дійти висновку: законні інтереси є одним з елементів правового статусу, оскільки інакше їх не потрібно було б задовольняти і захищати. Крім того, законні інтереси перебувають у невід'ємному взаємозв'язку з правами та обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки.

У правовій літературі існують різні підходи до питання про співвідношення *правосуб'єктності* і правового статусу: одні вчені вважають правосуб'єктність передумовою набуття правового статусу; інші – схильні включати її як структурний елемент до складу правового статусу; треті – називають правосуб'єктність більш об'ємною категорією, яка вбирає в себе правовий статус [11, с. 379].

Зупинимось лише на окремих аспектах, які допоможуть визначити, чи входить ця категорія до складу правового статусу.

Більшість науковців схиляється до думки, що правосуб'єктність складають правоздатність і дієздатність [7, с. 135; 18, с. 62]. Нагадаємо, як саме ці поняття визначаються національним законодавством України (з огляду на тематику нашого дослідження сконцентруємо свою увагу на дослідженні правових норм цивільного процесуального законодавства України).

Відповідно до ст. 28 ЦПК України цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи. Цивільна ж процесуальна дієздатність – це здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (ст. 29 ЦПК України).

Отже, можна зробити висновок, що лише будучи наділеною здатністю мати та набувати права і обов'язки, особа може стати їх суб'єктом, набути визначеного законом правового статусу. Виходячи з викладеного, правосуб'єктність слід вважати передумовою виникнення, набуття правового статусу.

Далі розглянемо *юридичні гарантії*, які є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини та громадянина [9, с. 524]; засобами та умовами, що покликані забезпечувати на практиці повну і безперешкодну реалізацію суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [4, с. 262].

Цікаву думку на поняття юридичних гарантії висловив О. Г. Бережнов. Він зазначив, обов'язки держави, що виникають у зв'язку з наданням прав і свобод своїм громадянам, виявляються в сукупності зафіксованих у законі

різних гарантії, тобто тих умов і можливостей, які держава зобов'язується створити й надати громадянам для практичного здійснення ними своїх прав і свобод [6, с. 265].

Якщо виходити із такого розуміння, то, по-перше, юридичні гарантії стосуються лише правового статусу держави, і по-друге, їх не потрібно окремо включати до складу правового статусу, оскільки вони вже входять до його структури у вигляді обов'язків.

Вбачається, більш точною у відповідному контексті є позиція О. Ф. Скакун, яка підкреслює, що гарантії реалізації прав і обов'язків істотно впливають на зміст і соціальне значення правового статусу особи. Без створення державою умов для здійснення прав, свобод, обов'язків вони залишаться «заявами про наміри». Однак гарантії (у тому числі й юридичні) є факторами реалізації правового статусу особи, а не елементами структури його системи [11, с. 379].

Поділяючи позицію О. Ф. Скакун, зауважимо: юридичні гарантії не входять до правового статусу особи, адже через свою правову природу вони покликані забезпечувати реальність прав та інтересів суб'єктів, а також покладених на них обов'язків, які, у свою чергу, і є елементами правового статусу.

Юридична відповідальність – ще один з елементів, який виокремлюється вченими як складова правового статусу.

Правова природа юридичної відповідальності по-різному оцінюється науковцями, зокрема, як-от: передбачений правовими нормами обов'язок суб'єкта права зазнати несприятливі (негативні) для нього наслідки вчиненого правопорушення [4, с. 231; 9, с. 519; 10, с. 489; 14, с. 207]; передбачені законом вид і міра втрат особи за вчинене правопорушення [8, с. 102; 11, с. 431]; застосування до порушника певних примусових заходів [2, с. 183; 16, с. 271]; санкції, що застосовуються до правопорушника [17, с. 268].

Виходячи з викладеного, юридичну відповідальність можна визначити як форму впливу на порушників, реакцію держави на допущені порушення правових норм, на посягання щодо соціальних інтересів суспільства, прав та інтересів особи. При цьому юридична відповідальність буде наслідком невиконання або неналежного виконання суб'єктом покладеного на нього обов'язку. Отже, вона не є такою, що апіорі притаманна суб'єкту, покладається на нього, на відміну від прав, інтересів, обов'язків. Під її вплив підпадають лише порушники встановленого державою правового режиму, зважаючи на це, є неправильним введення до складу правового статусу такого елемента.

Далі слід дати відповідь на запитання: чи слід визнавати *громадянство* складовою досліджуваної нами категорії?

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадянство України» громадянство України – це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що виявляється у їх взаємних правах і обов'язках.

І. М. Погрібний називає громадянство передумовою правового статусу [8, с. 34]. О. Ф. Скакун уточнює, що цей політико-юридичний стан є передумовою набуття індивідом правового статусу громадянина конкретної держави у повному обсязі [11, с. 379]. Такої самої, по суті, думки дотримується і О. А. Лукашева [10, с. 226].

Ми приєднуємося до думки, що громадянство є передумовою, а не структурним елементом правового статусу, зважаючи на таке. Як було зазначено, громадянство – це правовий зв'язок між державою та особою, що виявляється-

ся у їх взаємних правах і обов'язках. Отже, фактично громадянство – це правовідносини між державою та особою з усіма класичними структурними елементами: суб'єктами, об'єктами та змістом. На наше переконання, правовідносини не є елементом правового статусу: правовий статус визначає становище певного суб'єкта у правовідносинах, в яких суб'єкт бере участь. Виходячи з цього, правовий статус є змістом правовідносин і входить до їх структури, а не навпаки. Крім того, громадянство – це правовідносини з особливим суб'єктним складом, правовідносини виключно між державою, з одного боку, та фізичною особою – з іншого. Водночас визначеним законом правовим статусом наділені не лише фізичні особи, а й юридичні особи, суспільство, держава. А вести щодо них мову про громадянство неможливо.

Таким чином, громадянство як особливий вид правовідносин між державою та особою з огляду на специфіку його юридичної природи та особливостей суб'єктного складу не розглядається нами як структурний елемент правового статусу. Ми вважаємо, набуття громадянства є передумовою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу – статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства.

Принципи права визначаються науковцями як керівні (основоположні) ідеї (засади), які характеризують зміст права, його сутність і призначення у суспільстві [2, с. 99; 3, с. 26; 13, с. 149].

Юридичне значення принципів права полягає у тому, що вони забезпечують однакову спрямованість норм права, а також їхній вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання та в інших формах правового впливу [4, с. 134]. При цьому принципи права – не результат суб'єктивного розсуду законодавців чи вчених, а органічно властиві праву якості [13, с. 149], своєрідна конструкція, на якій ґрунтуються і реалізуються не тільки окремі правові норми, інститути і галузі права, а й уся система права [3, с. 26].

Вбачається, у контексті співвідношення із правовим статусом принципи права як основоположні ідеї, які органічно властиві праву і характеризують його зміст, мають бути орієнтиром при формуванні правового статусу, визначати його основні засади, проте аж ніяк не його складовою.

Таким чином, зважаючи на викладене, *елементами правового статусу* є визначені у законодавстві права, інтереси та обов'язки. При цьому правосуб'єктність ми розглядаємо як загальну передумову набуття правового статусу, громадянство ж вважаємо підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу – статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства. Принципи права, на наше переконання, є орієнтиром при формуванні правового статусу, юридичні гарантії – засобом його реалізації, а відповідальність – формою державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи, у свою чергу, хоча і входять до структури правового статусу, не є самостійним елементом останнього, адже вони становлять зміст прав і повністю поглинаються ними. Таким чином, зазначені категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, свободи та відповідальність) з огляду на специфіку їх юридичної природи не є елементами структури правового статусу.

Враховуючи це, *правовий статус* слід визначити як сукупність закріплених у законодавстві прав, інтересів та обов'язків суб'єкта.

Складність юридичної природи, а також особливості суб'єктного складу зумовлюють різноманіття видів правового статусу, що виокремлюються науковцями.

Так, на думку О. В. Малька, правовий статус доцільно класифікувати на загальний (статус особи як громадянина держави закріплено в Конституції України); спеціальний – такий, що фіксує особливості становища визначених категорій громадян (студентів, учасників війни, бізнесменів, адвокатів та ін.), забезпечуючи можливість виконання їх спеціальних функцій; та індивідуальний – який виражає конкретику окремої особи (стать, вік, сімейний стан, посаду, стаж тощо) і є сукупністю персоніфікованих прав та обов'язків особистості [5, с. 88]. Аналогічну позицію займає й низка інших вчених [8, с. 34–35].

О. Ф. Скакун також погоджується із наявністю трьох видів правового статусу (загального, спеціального, індивідуального), але виділяє ще кілька видів цієї категорії за суб'єктами (статус громадян, іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством, біженців, українських громадян, які перебувають за кордоном; статус службових і посадових осіб; статус осіб, які працюють в екстремальних умовах, та ін.) [11, с. 382].

О. Ф. Скакун виводить свою позицію із поглядів М. І. Матузова, але додатково виокремлює статус фізичних та юридичних осіб, а також галузеві правові статуси: цивільно-правовий, адміністративно-правовий тощо [13, с. 235–236]. Про правові статуси у галузевому аспекті пише і К. Г. Волинка [2, с. 208–209]. М. В. Кравчук, поряд із галузевими, згадує і про міжгалузеві правові статуси (які визначаються нормами комплексних правових інститутів) [14, с. 113].

З огляду на тематику нашого дослідження звернемо свою увагу на галузеві правові статуси. З наведених положень вбачається, що *галузевим правовим статусом* є сукупність прав, інтересів та обов'язків суб'єкта, що регламентуються нормами конкретної галузі права.

Одним із галузевих правових статусів є цивільний процесуальний правовий статус, яким наділені суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Як і будь-який інший галузевий правовий статус, цивільний процесуальний правовий статус складається з конкретних елементів, що визначаються нормами цивільного процесуального права.

Викладене вище надає змогу визначити *цивільний процесуальний правовий статус* як сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, інтересів та обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Відповідно, *елементами цивільного процесуального правового статусу* слід вважати: 1) цивільні процесуальні права; 2) цивільні процесуальні інтереси; 3) цивільні процесуальні обов'язки. *Передумовою* ж його набуття є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Змістовно складаючись з трьох елементів та маючи своєю передумовою цивільну процесуальну правосуб'єктність, цивільний процесуальний правовий статус є одним з найвагоміших інститутів цивільного процесуального права, адже він визначає процесуальні повноваження суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин під час розгляду і вирішення цивільних справ.

Із проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) правовий статус – сукупність закріплених у законодавстві прав, інтересів та обов'язків суб'єкта;

2) правосуб'єктність є загальною передумовою набуття правового статусу; громадянство – підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу (статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства); принципи права є орієнтиром при формуванні правового статусу; юридичні гарантії – засобом його реалізації; а відповідальність – формою державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи ж входять до структури правового статусу як складова прав суб'єктів;

3) цивільний процесуальний правовий статус – сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, інтересів та обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин;

4) елементами цивільного процесуального правового статусу є: а) цивільні процесуальні права; б) цивільні процесуальні інтереси; в) цивільні процесуальні обов'язки;

5) передумовою набуття цивільного процесуального правового статусу є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Усі інші проблеми, пов'язані із дослідженням цивільного процесуального правового статусу (зокрема, поглиблене дослідження його елементів та передумови виникнення), які існують у теорії і на практиці, виходять за межі цієї статті і становлять *перспективні напрямки подальших наукових розвідок*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
2. Волинка К. Г. Теория держави і права: навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.

3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами): Підруч. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.

4. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Юрисконсульт; КНТ, 2006. – 355 с.

5. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах. Учеб.-метод. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1997. – 197 с.

6. *Общая* теория государства и права: Академический курс в 2-х т.: учеб. / Отв. ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т. 1: Теория государства. – 1998. – 416 с.

7. Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л. Загальна теорія держави і права (терміни, визначення, елементи змісту): навч. посіб. – К.: НАВСУ, 1998. – 237 с.

8. *Погребной И. М.* Теория права: учеб. пособие. – 3-е изд., испр. и доп. – Х.: Основа, 2003. – 128 с.

9. *Популярна* юридична енциклопедія / Відп. ред. О. В. Лавринович; наук. ред. В. Ф. Погорілко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.

10. *Проблемы* общей теории права и государства: учебник / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 832 с.

11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

12. *Теория* государства и права: учеб. / Под ред. С. С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1985. – 480 с.

13. *Теория* государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.

14. *Теория* держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. / авт.-упоряд. М. В. Кравчук. – К.: Атіка, 2003. – 288 с.

15. *Теория* держави і права: навч. посіб. / Упоряд. Л. М. Шестопалова. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с. – С. 154.

16. *Цивільне* право України: підруч.: у 2-х т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.

17. *Цивільне* право України. Загальна частина: підруч. / За ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – 2-ге вид., змін. та допов. – К.: КНТ, 2008. – 480 с.

18. *Цивільне* процесуальне право України: підруч. / За заг. ред. С. С. Бичкової. – К.: Атіка, 2009. – 760 с.

This scientific article is dedicated to investigation of juridical nature of civil procedural legal status. Civil procedural legal status elements are theoretically substantiated and segregated in general legal status context, pre-conditions of its acquisition are defined, as well as civil procedural legal status conception is laid down.

Стаття посвячена дослідженню юридичної природи громадянського процесуального правового статусу. В контексті загального правового статусу виділені і теоретично обґрунтовані елементи громадянського процесуального правового статусу, визначені передумови його набуття, а також сформульовано поняття громадянського процесуального правового статусу.

ЗУСТРІЧНИЙ ПОЗОВ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА

Хіміч С. П.,

молодший науковий співробітник відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті аналізуються загальні особливості поняття зустрічного позову як спеціального процесуального засобу захисту інтересів відповідача.

Ключові слова: зустрічний позов, первісний позов, процесуальні засоби, позивач, відповідач, зустрічні вимоги, недобросовісність позову.

Реалізація принципів змагальності та процесуальної рівності сторін у цивільно-процесуальному праві України полягає в закріпленні ним системи процесуальних засобів, які допомагають не лише позивачу, а й відповідачу активно та ефективно захищати свої права й інтереси проти пред'явленого до нього позову. Процесуальні засоби складаються з процесуальних прав і обов'язків відповідача, процесуальних дій, їх реалізації, а також процесуаль-

них форм їх виразу. Вони можуть поділятися на загальні та спеціальні. До загальних належать процесуальні засоби, якими можуть скористатися позивач й інші особи, які беруть участь у справі (ст. 99 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України). Спеціальні засоби можуть бути використані лише відповідачем, – це є запереченням проти позову (п. 2 ст. 143 ЦПК України) і зустрічним позовом (ст. 140 ЦПК України).